
**rasprave,
studije
i
članci**

Boško MARIJAN

GRADINA U OŠANIĆIMA U STOCU **(naseobinski okviri i problemi arheoloških istraživanja)**

Autor iznosi osnovne elemente prostornoga razmještaja naselja na Gradini u Ošanićima s osvrtom na dosadašnja i buduća arheološka istraživanja. U helenističko doba jasno se mogu prepoznati tri vezane cjeline na Gradini čiji je razmještaj ponajprije uvjetovan konfiguracijom terena. Središnji dio zauzima dominantna akropola kojoj s južne i jugozapadne strane stoje podgradinske terase, dok se, s istočne strane, širi predakropolski prostor. Svaki od tih dijelova imao je prepoznatljivu ulogu u organizaciji života u naselju, akropola kao duhovni centar, podakropolske terase te predakropolski prostor na Banjama kao stambeni i privredni, prije svega radioničko-obrtnički i trgovački dijelovi naselja. Dosadašnja su istraživanja bila, uglavnom, usmjerena na gradinsku akropolu, manjim dijelom i na ostala dva prostora, međutim, nedovoljno da bi se moglo govoriti o svim aspektima života na jednoj takvoj prapovijesnoj i protoantičkoj aglomeraciji. Ističući pojedine probleme, autor na ovom mjestu iznosi i predlaže širi okvir budućih arheoloških istraživanja.

Uvod

Arheološko nalazište na Gradini u Ošanićima kod Stoca poznato je stručnoj javnosti više od stotinu godina,¹ u nekoliko navrata od 1963. godine

¹ K. Hörmann – V. Radimský, Ošanići kod Stoca, *Glasnik Zemaljskog muzeja* (dalje: *GZM*), IV, Sarajevo 1892, 40-49.

vršena su sustavna istraživanja, a najviše je pozornosti posvećeno središnjem gradinskom položaju s megalitskim obrambenim zidom, te dijelom i podgradinskom prostoru.² Od 1982. godine arheološka su istraživanja bila usmjerena na predgradinsku zaravan Banje i još neke rubne dijelove podgrađa pa se, na taj način, u osnovnim crtama, mogla stvoriti slika prostornoga razmještaja naselja.³ Naselje na Gradini u Ošanićima tako možemo gledati kao tri vezane cjeline jedne aglomeracije (Gradina ili *akropola*, terasasti podgradinski prostor i zaravan Banje) kojima se kao nesumnjive arheološke lokacije pridodaju kamenolom na sjeveroistoku i nekropola u podnožju obližnje Konštice s desnu stranu rijeke Radimlje (Pl.1). Iako je Gradina na Ošanićima prije svega poznata po svojim impresivnim nepokretnim i pokretnim nalazima helenističkoga doba, život je na tom položaju trajao u kontinuitetu vjerojatno još od brončanoga, a zasigurno od željeznoga doba.⁴

Premda je istražen tek mali dio nalazišta, problemi daljnjih istraživanja i zaštite velebnih nepokretnih ostataka, ali i prezentacije ošaničke Gradine, i danas su vrlo aktualni.⁵ Pokušat ću na ovome mjestu, prisjećajući se istraživanja na tom iznimnom lokalitetu od 1982. do 1991. godine, iznijeti osnovne elemente prostorne organizacije naselja te probleme vezane uz prošla i buduća arheološka istraživanja.⁶

² Đ. Basler, Gradina u Ošanićima kod Stoca (Dalje: Gradina u Ošanićima), *Naše starine*, III, Sarajevo 1956, 79-94; Z. Marić, Arheološka istraživanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca 1963. godine (dalje: Arheološka istraživanja 1963.), *GZM*, XXVII/XXVIII, Sarajevo 1973, 173-235; ISTI, Daorsi (dalje: Daorsi), *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* (dalje: *Godišnjak CBI*), X,8, Sarajevo 1973, 109-124; ISTI, Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja na području Daorsa (dalje: Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja), *Posebna izdanja CBI*, XXIV,6, Sarajevo 1975, 103-110; ISTI, Arheološka istraživanja Akropole ilirskog grada Daorsa na Gradini u Ošanićima kod Stoca od 1967. do 1972. godine (dalje: Arheološka istraživanja Akropole), *GZM*, XXX/XXXI, Sarajevo 1977, 5-99; ISTI, Depo pronaden u ilirskom gradu Daors..u (dalje: Depo), *GZM*, XXXIII, Sarajevo 1979, 23-113; ISTI, Unutrašnja vrata akropole ilirskog grada Daorsona (dalje: Unutrašnja vrata), *Godišnjak CBI*, XXX,28, Sarajevo 1997, 80-88; ISTI, Helenistički uticaji na ilirsko pleme Daorse (dalje: Helenistički uticaji), *Godišnjak CBI*, XXXI,29, Sarajevo 2000, 37-52; B. Marijanović, Završna istraživanja akropole na Gradini u Ošanićima, *GZM*, 39, Sarajevo 1984,11-22; B. Marijan, Sjeveroistočna vrata u megalitskom zidu na Gradini u Ošanićima kod Stoca (dalje: Sjeveroistočna vrata), *Diadora*, sv.18-19, Zadar 1997, 19-46.

³ Istraživanje naselja na Banjama vršio je 1982. i 1984. godine B. Marijanović, a od 1988. do 1991. godine B. Marijan.

⁴ Z. Marić, Arheološka istraživanja 1963, 179; ISTI, Arheološka istraživanja Akropole, 44-45.

⁵ Znanstveni skup "Helenistički urbani kompleks na Gradini u Ošanićima kod Stolca – problemi istraživanja, konzervacije i prezentacije" u organizaciji Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Zemaljskoga muzeja održan je u prostorijama Akademije u Sarajevu 6. i 7. 03. 1991. godine. U radu skupa sudjelovali su znanstvenici iz Sarajeva, Zadra, Ljubljane i Beograda (u arheološkom dijelu ističem prinos A. Benca, B. Čovića, M. Garašanina, N. Cambija, Z. Žeravice). Usp.: N. Cambi, Arheološki pogled na probleme istraživanja, konzervacije, rekonstrukcije i prezentacije ilirskog naselja na Ošanićima, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 32, Zadar 1993, 37-60.

⁶ Ovaj je članak dijelom dorađeni referat pročitan na skupu "Helenistički urbani kompleks na Gradini u Ošanićima kod Stolca – problemi istraživanja, konzervacije i prezentacije".

1. Gradina (akropola)

Dugovremeno prapovijesno naselje, smješteno na dominantnom dijelu Gradine, u helenističko doba postaje samo jedan od tri dijela prostrane aglomeracije (Pl.1, Pl.2, sl.1). Zbog svog položaja, istaknuti dio Gradine, u literaturi najčešće označen nazivom *akropola*,⁷ i u helenističko vrijeme zauzima središnje i svakako najvažnije mjesto te nije neobično da su na tom prostoru smješteni najreprezentativniji objekti, bilo da je riječ o obrambenom megalitskom sklopu ili, pak, o administrativnim, vjerskim i drugim javnim objektima i prostorima, prometnicama i slično.⁸

Dugogodišnja arheološka istraživanja koja je Z. Marić vodio od 1963. do 1982. godine uglavnom su se odvijala na tom prostoru,⁹ najopsežnije uz jugozapadni toranj i glavna gradska vrata te, djelomično, uz megalitski zid s unutarnje i s vanjske strane. Također je detaljno istraženo i gradsko šetalište s južne strane akropole uz Veliku gomilu, gradska stubišta te malo svetište ili hram i prostor oko sjeverozapadnog obrambenog tornja.¹⁰ Istraživački radovi obavljani su i na gradskoj cisterni, na prostoru uz sjeverni bedem¹¹ te, dijelom, i na Velikoj gomili,¹² u zadnje vrijeme i na segmentu akropolskoga obrambenoga sustava kod sjeveroistočnoga tornja gdje su otkrivena druga, pomoćna ili sjeveroistočna gradska vrata.¹³

Iako su, dakle, arheološka istraživanja bila dugo vremena usmjerena na središnji akropolski dio Gradine u Ošanićima (Pl.2), jasno je da se niti danas ne može ustvrditi kako je taj prostor u potpunosti istražen. Problem daljnjih istraživanja moguće je promatrati na više načina. Prihvatimo li da je južni dio akropole sa šetalištem, stubištima i svetištem uglavnom istražen, ostaje nekoliko cjelina ili prostora zanimljivih u tom smislu. Prije svega, tu je megalitski obrambeni zid s istočne strane akropole, zatim sjeverni bedem s objektima uza nj te Velika gomila i gradska cisterna s okolnim prostorom.

Megalitski obrambeni zid (Pl.2, sl.1), postavljen na najpristupačnijoj strani prema zaravni Banje, kako je gore rečeno, ponajviše je istraživani, posebice prostor glavnih gradskih vrata s obližnjim jugozapadnim tornjem.

⁷ Usp. bilj. 2., također: N. Cambi, nav. dj., 43.

⁸ O ulozi i značenju akropole. usp.: L. Mumford, *Grad u historiji*, Zagreb 1988. 63, 66, 70, 147, 163; M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu* (dalje: *Antički grad*), Zagreb 1976. 77-78.

⁹ Z. Marić. Arheološka istraživanja 1963. 173 i d.; ISTI, Arheološka istraživanja Akropole, 5. i d.

¹⁰ ISTI, 17-29.

¹¹ ISTI, 18-19.

¹² ISTI, 7-8; B. Marijanović. n. dj., 11. i d.

¹³ B. Marijan. Sjeveroistočna vrata. 19. i d.

Sl. 1. Megalitski zid i akropola

Sl. 2. Megalitski zid s unutarnje strane

S vanjske strane istražen je prostor uz sam zid do stubišta. Kako taj dio zida uglavnom nije bio zatrpan, kameni su blokovi najviše stradali. Nasuprot tome, s unutarnje strane megalitskog zida još i danas se nalazi mnoštvo kamenoga materijala koji je skliznuo iz gornjih redova. Na toj strani stvorilo se veliko zaobljenje koje više niti nema konture pravoga zida (sl.2), međutim, istodobno je to, u takvim uvjetima, i najbolja zaštita za blokove megalitskog zida.

Arheološka istraživanja unutarnje strane megalitskoga zida zasigurno bi dala mnoštvo novih spoznaja. Mislim ponajprije na podatke o načinu gradnje u smislu teze Đ. Baslera po kojoj su bedem gradile dvije skupine graditelja, jedni su navodno krenuli s jednog, drugi s drugog kraja pa su se u konačnici našli približno na sredini.¹⁴ Vjerujem da bi ta istraživanja, s druge strane, dala još zanimljivije i važnije rezultate o konstruktivnim rješenjima protoka prometa po vertikali i horizontali megalitskoga zida, o kretanju branitelja, njihovu penjanju na zid, o hodnoj platformi na samom zidu te o premošćivanju prostora iznad gradskih vrata ili uspinjanju na obrambene tornjeve. Vrlo se vjerojatnim čini da bi s unutarnje strane megalitskog zida mogli biti utvrđeni tragovi drvenih skela ili ostaci kamenih stubišta kojima su se branitelji penjali na gornji horizont, na hodnu platformu i tornjeve. Naravno, jednako je prihvatljivo pretpostaviti i znatnu količinu pokretnoga arheološkog materijala koji bi mogao baciti više svjetla, prije svega, na način osvajanja i vrijeme razaranja naselja na Gradini u Ošanićima.

Sa sjeverne strane akropole također se proteže megalitski obrambeni zid (Pl.2), istina znatno lošije kvalitete i gradnje i obrade kamenih blokova. Riječ je o megalitskim poluobrađenim blokovima poslaganim u djelomično pravilne redove. Kako je teren na toj strani vrlo strm, to se gradnji bedema nije pridavala prevelika pažnja, ali je, s druge strane, ta strmina pridonijela da se zid do danas sačuvao tek u jednom ili dva reda. Kameni blokovi iz gornjih redova zasigurno su završili niz strmu padinu u kanjonu Radimlje. A istraživački gledano, najzanimljiviji dio sjevernoga bedema nalazi se uz rubove Velike gomile, na potezu od istočnog potpornog zida do sjeveroistočnoga obrambenoga tornja. Z. Marić je na tom dijelu otkrio ostatke manje prometnice koja vodi od unutarnjih vrata u istočnom potpornom zidu uz rub Velike gomile pa približno do sjeveroistočnih gradskih vrata.¹⁵

O namjeni Velike gomile u središtu akropole (Pl.2) mišljenja su različita. Većina stručnjaka misli da su dominantne gomile, odnosno limitni tumulusi,

¹⁴ Đ. Basler, Veliki zid na Gradini u Ošanićima (dalje: Veliki zid), *Slovo Gorčina*, Stolac 1984, 48.

¹⁵ Z. Marić, Arheološka istraživanja Akropole, 7-8; ISTI, Unutrašnja vrata, 80. i d.

zapravo vrlo čest oblik gradinske obrambene arhitekture, drugi se, pak, zalažu za njihovo funeralno, kulturno ili vjersko značenje.¹⁶ Treba, međutim, naglasiti da su dominantne gomile na gradinskim naseljima uobičajene na širem istočnojadranskom području¹⁷ i da su, svakako, tekovina razvoja kulture od eneolitika i brončanog doba, a ne svojstvo helenističkoga razdoblja. Velika gomila prvotno je vjerojatno imala pravilan stožasti vršni dio,¹⁸ a je li bilo smišljenijih konstruktivnih elemenata danas je, kad ona izgleda samo kao hrpa (gomila) usitnjena kamena, teško utvrditi. Ipak, služeći se komparacijama s nekim drugim, susjednim nalazištima, kao u primjeru Gradine kod Prenja,¹⁹ realno je pretpostaviti plansku gradnju jednoga takvoga objekta u samome središtu najvažnijega dijela naselja.

Veliku je gomilu s istočne strane opasivao pseudomegalitski zid, s južne strane od gradskoga šetališta prema njoj je vodilo stepenište, a sa sjeverne, kako je gore rečeno, nalazila se manja prometnica i unutrašnja gradska vrata (Pl.2). Arheološka istraživanja na Velikoj gomili dijelom su naznačila elemente glede njezine funkcije i značenja. I dok se Z. Marić u svojim radovima ne izjašnjava decidirano,²⁰ B. Marijanović nakon istraživanja 1982. godine smatra da je riječ o obrambenom objektu.²¹ Koliko bi svjetla u determinaciji unijela nova arheološka istraživanja, teško je prosuditi. Mislim, ipak, da bi istraživanje sjeverne strane Velike gomile pridonijelo razrješavanju njezine uloge i prostornoga uklapanja u cjelinu drugih akropolskih objekata.

I gradska cisterna između Velike gomile i megalitskog zida djelomično je istražena (Pl.2).²² S obzirom na sušnost gradinskoga položaja shvatljiva je potreba za gradnjom cisterni, osim spomenute iskopane su još dvije slične na zaravni Banje (Pl.1). Akropolska cisterna spada u objekte solidnije gradnje. Usječena je u živu stijenu do dubine oko 5,00 m, a strane i dno oblijepljeni su kompaktnim krečnim vapnom. Njezino kompletno istraživanje

¹⁶ Usp.: M. Suić, Autohtoni elementi u urbanizmu antičkih gradova našeg Primorja (dalje: Autohtoni elementi), *Godišnjak CBI*, III.1, Sarajevo 1965, 167 i d.; ISTI, *Antički grad*, Zagreb 1976, 67; B. Marijanović, n. dj., 20-22.

¹⁷ Usp.: M. Suić, Autohtoni elementi, 167-171; Đ. Odavić, *Gradine u zaleđu južnog Jadrana* (magistarska radnja), Dubrovnik 1985, 92-93; Š. Batović, Osvrt na područje Dubrovnika u prapovijesti, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* sv.12, Zagreb 1988, 58.

¹⁸ Z. Marić, Arheološka istraživanja Akropole, 7-8; Đ. Odavić, n. dj., 68-69, Pl. V, Pl. VI; N. Cambi, nav. dj., 46.

¹⁹ Slična dominantna gomila na Gradini kod Prenja ima dijelom prepoznatljive blago polukružne zidove kao dio konstrukcije (usp.: B. Marijan, Protohistorijski nalazi s Gradine u Prenju kod Stoca, *GZM*, 42/43, Sarajevo 1989, 61-63).

²⁰ Usp: Z. Marić, Arheološka istraživanja Akropole, 7-8.

²¹ B. Marijanović, n. dj., 20-22.

²² Z. Marić, Arheološka istraživanja Akropole, 18.

i pronađeni materijal zacijelo bi unijeli više svjetla ne samo u definiranju konstruktivnih elemenata nego i druge spoznaje, a posebno o rekonstrukciji razaranja i vremenu osvajanja, odnosno uništenja helenističkog grada na Ošanićima.

Ako bismo naposljetku saželi gore rečeno, onda bi bilo, pored osiguranja odgovarajućih sredstava za konzervaciju i zaštitu frontalnog megalitskog bedema (ali i drugih pseudomegalitskih konstrukcija), u arheološkom smislu najvažnije istražiti prostore s unutarnje strane megalitskog zida i sjeveroistočnoga obrambenog tornja, zatim prostor između sjevernoga bedema i Velike gomile te gradsku cisternu. Mislim da bi to bio okvir budućih arheoloških istraživanja na središnjem akropolskom prostoru Gradine u Ošanićima, okvir koji bi omogućio definiranje svih bitnih elemenata razvoja života, organizacije i gradnje naselja.

2. Zaravan Banje

Veliki predakropolski prostor Banje, kao nastavak vapnenačke zaravni Dubrave-Brotnjo,²³ širi se istočnije i sjeveroistočnije od monumentalnih megalitskih zidova na Gradini u Ošanićima (Pl.1, sl. 3). Na površini od oko 15 ha nalazi se mnoštvo ostataka raznovrsnih većih i manjih objekata, uglavnom pravokutna oblika, sačuvanih u temeljnoj zoni. U presudnoj fazi razvoja naselja na Gradini u Ošanićima, u vrijeme prijelaza naselja iz ruralnog, gradinskog tipa u aglomeraciju s osnovnim protourbanim (urbanim) svojstvima grčkoga ili grčkohelenističkog modela, prostrana zaravan Banje poprima izgled planski organiziranog naselja. Svakako, riječ je o najvećem i najmlađem dijelu aglomeracije, odnosno naseobinskom prostoru podizanom najvjerojatnije tek od sredine ili druge polovice 3. st. pr. Kr.

Nakon prvih geodetskih snimanja dijela prostora na Banjama pod vodstvom Đ. Baslera 1955. godine,²⁴ manja sondažna istraživanja izveo je 1963. g. Z. Marić.²⁵ B. Marijanović istraživao je 1982. i 1984. godine prostor oko objekta XXVII (Pl.1) dok su istraživanja B. Marijana od 1988. do 1991. godine krenula postupno od objekata najbližih megalitskom bedemu dalje prema sjeveroistoku i istoku naselja.²⁶ Pored značajnoga broja istraženih

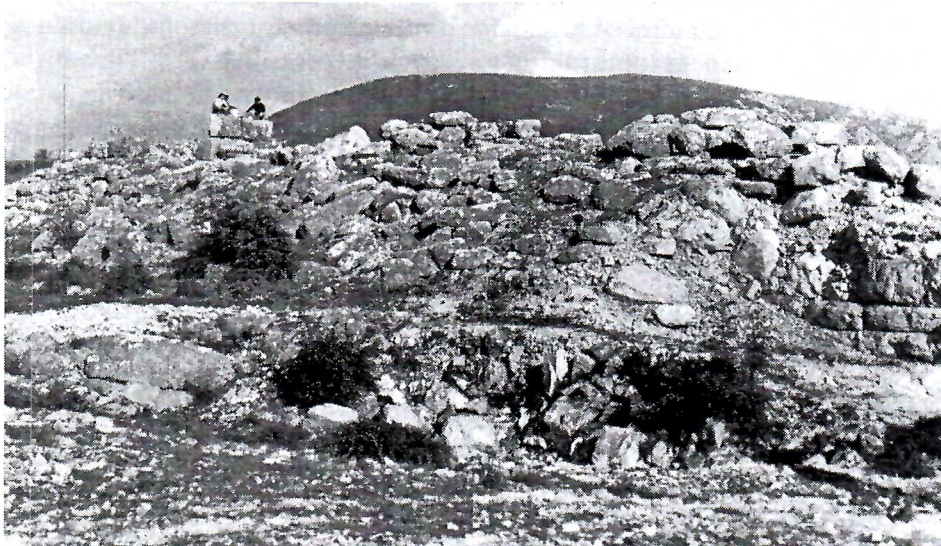
²³ J. Roglić. Zaravni na vapnencima. *Geografski glasnik*, 19, Zagreb 1957, 127. i d.

²⁴ Đ. Basler. Gradina u Ošanićima, 82. i d.

²⁵ Usp.: Z. Marić, Arheološka istraživanja 1963. 175-176.

²⁶ U istraživačkom projektu "Helenistički urbani kompleks na Gradini u Ošanićima" sudjelovali su kao suradnici I. Ribarević-Nikolić, A. Kunac i Đ. Odavić, zatim M. Zaninović, Z. Marić i N. Cambi kao savjetnici. V. Bunjevac je vodila izradbu tehničke dokumentacije, a S. Kudra je u Zemaljskom muzeju obradio pojedine arhitektonske cjeline. Svima zahvaljujem na suradnji, pomoći i na savjetima.

objekata i mnoštva pokretnoga materijala, glavni je rezultat tih istraživanja da se danas može utvrditi raster naselje na Banjama (Pl.1) te da je ono organizirano i podizano u bar dvije faze. Prvoj fazi podizanja naselja pripadaju objekti koncentrirani u veće skupine sa stanovitom pravilnošću i uređenim suodnosom, vjerojatno i slobodni prostori (trgovi) te prometnice. Da je naselje smišljeno organizirano u što pravilnijem suodnosu pojedinih objekata, naravno – onoliko koliko je to krški teren dopuštao – najbolji je primjer usporedno kretanje zidova objekta XXVII sa zidovima megalitskog bedema (Pl.1). Pravilnost ili ortogonalnost, odnosno paralelizam zidova prema megalitskom bedemu vidi se djelomično i kod drugih objekata na Banjama. Ta činjenica svakako nosi dodatnu kronološku kvalifikaciju naselja. Zidovi brojnih objekata na Banjama zbog tog odnosa prema akropolskom obrambenom sklopu sigurno su mlađi od megalitskog bedema. Ako je, pak, sam megalitski bedem građen koncem 4. i u prvoj polovici 3. st. pr. Kr., onda je naselje na Banjama vjerojatno podignuto nešto kasnije, ali, svakako ne prije tog vremena. Brojan pokretni arheološki materijal otkriven u nasebinskim objektima potvrđuje spomenutu dataciju naselja. Moglo bi se, uz određenu dvojbu, reći da je u toj prvoj fazi naselje na Banjama organizirano u nekoliko kvartova, manjih cjelina između kojih postoji više prometnica ili slobodnih gradskih prostora, trgova ili slično.²⁷ Zanimljivo je da su sve

Sl. 3. Banje

²⁷ Usp.: N. Cambi, nav. dj., 48.49.

prometnice bile orijentirane na megalitski zid i glavna gradska vrata akropole, kako ona najvažnija koja vodi put istoka²⁸ tako i one koje idu na sjeveroistok naselja (Pl.1).

Kasnija ili druga faza predstavljena je uglavnom dogradnjama nešto manjih i lošije građenih objekata na južnoj i jugoistočnoj strani koji su mahom izlazili iz djelomično pravilne projekcije naselja (Pl.1).

Većina objekata i prve i druge faze građena je od poluobrađena kamena različitih veličina, a blokovi su poredani u redove na suho. Ipak, objekti prve ili starije faze građeni su s nešto više pažnje bilo da je riječ o samoj obradi kamenih blokova ili, pak, o pravilnijem i preciznijem postavljanju strana objekata. Istraženi objekti su velikih dimenzija te je gotovo nemoguće na osnovi današnjih ostataka utvrditi njihovu pravu namjenu tim prije što je teško ustanoviti osnovnu konstrukciju tih objekata.²⁹ Prije svega, ako su to bile građevine cjelovita izgleda, dakle, pokrivena, teško je reći na koji je način bila izvedena krovna konstrukcija tako velikih objekata. S druge strane, istraživanja su potvrdila da je većina objekata imala zaravnjen unutarnji prostor. Zato mislim da je najvjerojatnije da su ti zidovi zapravo vanjski zidovi koji obrubljuju jedan stambeni, gospodarski ili sličan kompleks koji je u sredini bio slobodan poput atrija.³⁰ Krovšte je najvjerojatnije bilo od prirodna materijala (trska, šindra ili sl.), uz mogućnost da su važniji objekti mogli biti pokriveni crijepom, sudimo li po, istina rijetkim, nalazima tegula.

Na istraženom prostoru zaravni Banje ističu se i neki objekti posebnih svojstava. Tu prije svega mislim na kompleks A i objekt br.I koji je na istaknutom, povišenom položaju (s vizualnom kontrolom velikog promjera) te je najbliži kamenolomu smještenom još sjeveroistočnije.³¹ Tri strane objekta usječene su u živu stijenu, a podnicu čine zarubljeni izdanci oštrog kamenja (Pl.1,I). Nažalost, osim temelja, ni tu nema drugih konstruktivnih elemenata koji bi govorili o stvarnom izgledu objekta pa je i njegova atribucija (fortifikacijski, sakralni ili kulturni) gotovo nemoguća. Kompleks s jasno ograničavajućim zidovima istočnije od objekta br. XXVII (Pl.1) je,

²⁸ Đ. Basler, Gradina u Ošanićima, 84-86.

²⁹ Usp.: G. E. Bean – J. M. Cook, *The Cnida*, *The Annual of The British School at Athens*, XLVII, London 1952, 171-173, Fig.1a,b.

³⁰ Usp.: N. Cambi, nav. dj., 49.

³¹ O kamenolomu smještenom na rubu krške zaravni i početku strmih padina kanjona Radimlje na cca 700 m sjeveroistočnije od ošaničke Gradine, a koji je zasigurno dao materijal za gradnju megalitskih bedema, malo se zna, iako su ostaci tadašnje tehnologije vadenja materijala više nego jasni. Osim tragova u samom kamenolomu, na putu od kamenoloma i danas se nalazi nekoliko većih, neobrađenih kamenih blokova koji su bili transportirani prema Gradini. Kamenolom te put prema Gradini izvanredno se vide na avionskim snimkama koje sam imao prilike koristiti u vrijeme istraživanja na Ošanićima (preko Geodetskog zavoda u Sarajevu).

najvjerojatnije, manja gradska nekropola na kojoj je Z. Marić istražio nekoliko grobnica. Čini se da je ta nekropola tijekom vremena na razne načine uništena.³² Teško je, međutim, tvrditi da je tu bilo grobište cijeloga naselja na Gradini u Ošanićima. U blizini tog kompleksa nalazi se druga gradska cisterna istraživana 1990. godine (Pl.1, C 2). Bila je također usječena u živu stijenu do 5,00 m, ograđena posebnim zidom s ulaznim prostorom na jugoistoku. U tragovima je sačuvana vapnena žbuka na zidovima dok je dno bilo od nabijene žute gline. S južne strane nalazilo se stubište kojim se silazilo sve do dna, a dijelom je bilo usječeno u živu stijenu s tim da je nekoliko stepenica načinjeno od lijepo oklesanih kamenih blokova. Na rubu naselja prema istoku nalazila se još jedna cisterna duboko usječena u krški teren (Pl.1, XXXI). Po položaju i odnosu spram frontalnoga akropolskog megalitskog zida posebno je zanimljiv objekt XXVII. U njemu je smješten jedan manji prostor od lijepo oklesanih kamenih blokova koji je imao izuzetnu vizuru prema akropoli i megalitskom bedemu, prema kanjonu Radimlje i Konštici (Pl.1). S obzirom na veličinu i položaj objekta, pretpostavljam da je mogao služiti kao baza ili pijedestal za neki značajniji gradski spomenik, spomenik kakvu božanstvu ili mjesnomu heroju. Napominjem da je na osipini i vododerinama niz strme padine ispod Gradine Z. Marić pronašao nekoliko dijelova monumentalne kamene skulpture.³³

Gradske prometnice, kao i drugi ostatci na Banjama, danas su sačuvani s malo konstruktivnih elemenata, međutim, rasporedom pojedinih kvartova ili izdvojenih objekata njihova se trasa ipak može prepoznati. Dakako, različitih su širina i dužina, što je u izravnoj vezi sa zahtjevima organizacije i širenja naselja. Najvažnija prometnica išla je od glavnih gradskih vrata put istoka i periferije naselja (Pl.1). Druge prometnice na Banjama imaju uglavnom smjer sjeveroistok-jugozapad, upravo onaj smjer u koji je postavljen obrambeni megalitski bedem, dakle – teku paralelno s njim. Prema tome, sve su prometnice orijentirane na glavna gradska vrata ili utječu u jedan prostrani zaravnjeni dio ispred megalitskog zida. Takav odnos prometnica na Banjama prema akropolskom megalitskom bedemu svakako je znakovit u kronološkom smislu, ali i u smislu važnosti i značenja pojedinih cjelina aglomeracije na Ošanićima.

³² Z. Marić, Arheološka istraživanja 1963, 174-176. Istraživanja tog prostora 1988. godine (B. Marijan) dala su podatke o još nekoliko, mahom razorenih grobnih humaka. Zanimljivo je da je u jednom od razorenih humaka u Milutinovića ogradi na Banjama pronađen inventar prethelenističkoga razdoblja 5. i 4. stoljeća (ornitomorfna fibula, alka, brončano dugme). Naravno, ti podaci govore da je prostor Banja ipak korišten i u prethelenističko vrijeme, vjerojatno samo u funeralne, a ne i nasebinske svrhe.

³³ Z. Marić, Helenistički uticaji, 42. T.VI.6.

Spomenuti slobodni prostor ispred megalitskog zida u koji utječu prometnice s naselja na Banjama (oko 70,0 x 70,0 m), s blagim uzdizanjem terena prema sjeveroistoku, također spada u vrlo zanimljive nasebinske elemente (Pl.1). Kako je teren na tom prostoru prilično dobro zaravnjen i kako se nalazi u blizini megalitskoga bedema, vjerojatno je imao posebno javno značenje, možda i ulogu sličnu onoj koju imaju *agore* grčkih gradova.³⁴ Pomišljam da je, s jedne strane, mogao vrlo dobro poslužiti kao tržno mjesto, prostor za svetkovine i igre³⁵ ili za održavanje skupova, ali je, s druge strane, zasigurno imao i vrlo važno značenje za organizaciju i taktiku obrane središnjega utvrđenog dijela naselja. I zaista, pogleda li se prostorna pozicija pomoćnih, sjeveroistočnih gradskih vrata koja su flankirana cik-cak i lučnim obrambenim zidovima pa onda tako i prometno izolirana, može se shvatiti koliko je taj slobodni prostor pogodovao obrani megalitskog bedema. Jer, zbog terenskih osobina, neprijatelj je zapravo mogao napadati samo s te istočne strane, a, osim što je za obranu bila važna preglednost terena kojom neprijatelj stupa, osvajači su morali prijeći sedamdesetak metara slobodna prostora kako bi se približili prvoj obrambenoj crti s cik-cak i lučnim zidovima, odnosno megalitskom bedemu. U slučaju, pak, nadmoći neprijatelja branitelji s prve crte mogli su se dosta lako i jednostavno povući kroz pomoćna (sjeveroistočna) vrata, uspeti se na megalitski zid i obrambene tornjeve te nastaviti borbu.³⁶ S obzirom na način vođenja borbe u to vrijeme (koplja, mačevi, noževi činili su osnovno napadačko, kacige, oklopi i knemide defenzivno oružje) još se bolje shvaća značenje slobodnoga prostora ispred megalitskoga zida, ali i cijeli obrambeni sklop s dvije (ili tri) obrambene crte na vrlo malom prostoru.³⁷ Usput, valja naglasiti da je, u slučaju ratne opasnosti, sve stanovništvo potražilo utočište upravo na utvrđenu središnjem akropolskom dijelu i da naselje na Banjama ili podgradinskom prostoru nije bilo svrhe braniti. Na kraju, pored toga najvećeg slobodnog prostora, na Banjama se nalazi još nekoliko nešto manjih prostora ili "trgova" bez ikakvih ostataka arhitekture. Smješteni su između pojedinih skupina objekata (Pl.1).

Iako je na Banjama naselje helenističkoga doba gotovo potpuno uništeno,³⁸ o njegovu značenju, vremenu nastanka i trajanja vrlo dobro govori

³⁴ Usp.: N. Cambi, nav. dj., 48, 49.

³⁵ L. Mumford, n. dj., 135, 150-151.

³⁶ B. Marijan, Sjeveroistočna vrata, 40-41; ISTI, Nasebinski obrambeni sustavi helenističkoga doba u stolačkom kraju, *Humski zbornik*, IV, Neum 1999, 77-80.

³⁷ Treću i posljednju obrambenu crtu činio je, kako smatra N. Cambi, "istočni potporni zid" uz Veliku gomilu. Usp.: N. Cambi, nav. dj., 47, 48.

³⁸ U tom smislu, za ilustraciju najbolje mogu poslužiti brojni ostaci "klačina" uz pojedine objekte te činjenica da se taj prostor i danas nalazi u privatnom posjedu.

i pokretni arheološki materijal. Na gotovo svakom četvornom metru nalaze se brojni ulomci keramičkih posuda, poglavito amfora grčko-italskih i kasnorepublikanskih tipova iz 2. i 1. st. pr. Kr., zatim posude Gnathia-tipa te drugi tipovi grčohelenističke i južnoitalske keramike.³⁹ Primjerice – samo u objektu br. XVI (Pl.1) otkriveni su ulomci najmanje 94 amfore.⁴⁰ Kadikad se pronade i drugovrsni pokretni inventar, željezni klinovi, željezna i brončana zgura, i slično. Na keramičkim ulomcima, ponajviše na amforama, pronađeno je nekoliko vrlo zanimljivih grafita.⁴¹

S obzirom da su istraživanja Đ. Baslera, Z. Marića, B. Marijanovića i B. Marijana uglavnom dala odgovore na opća pitanja vezana uz prostorni raspored naselja na Banjama (Pl.1), ubuduće bi valjalo više pozornosti posvetiti detaljnu istraživanju svakoga objekta ili naznačenih cjelina. Nažalost, stoljećima je taj dio lokaliteta bio najviše izložen raznim vrstama destrukcije, a svojstva krškoga terena nikako nisu pogodovala znatnijem očuvanju kulturnoga sloja, da o vertikalnoj stratigrafiji i ne govorim. Međutim, primjer objekta br. XVI (Pl.1) daje nade da se i u takvim okolnostima mogu izvući značajna saznanja o razvoju i životu naselja u posljednja tri stoljeća pr. Kr., a istraživanje svih objekata zasigurno bi dalo dobre rezultate, posebice u smislu utvrđivanja horizontalne stratigrafije ili značenja i karaktera, odnosno funkcionalnih elemenata pojedinih objekata.

3. Podgradinski prostor

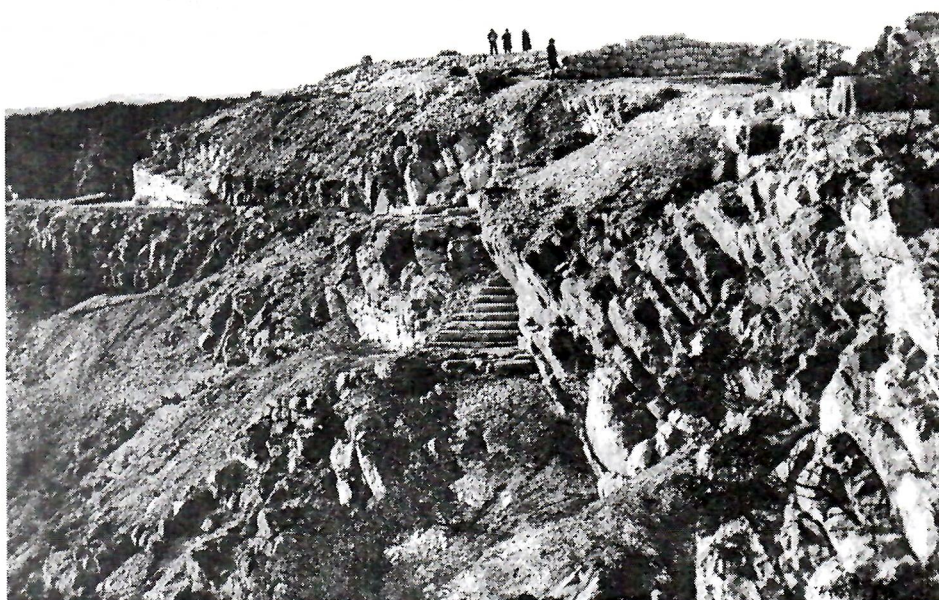
Strme i teško pristupačne prisojne padine od središnjega akropolskoga prostora do povremene rijeke Radimlje dale su brojne i raznovrsne pokretne arheološke materijale. Samo dio tog materijala je vododerinama skliznuo s akropolskoga dijela ili s rubova naselja na Banjama, glavina izvorno pripada naselju organiziranom na tako nepristupačnom terenu (sl.4). Naime, odmah ispod stjenovita podnožja gradine pa sve do obale rijeke Radimlje niže se bezbroj manjih i većih terasa i naseobinskih prostora s uzdužnom osi obično u smjeru istok-zapad, sa sjevernom stranom najčešće usječenom u živu stijenu dok je južna strana uglavnom imala podzid. Uz manje horizontalne

³⁹ Usp.: Z. Marić, Arheološka istraživanja 1963, 182; ISTI, Arheološka istraživanja Akropole, 39-42; B. Marijan, Sjeveroistočna vrata, 37-39.

⁴⁰ Neobjavljeno, materijal se nalazi u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (istraživanja B. Marijana – vidi bilješku 25).

⁴¹ Z. Marić je u vrijeme istraživanja na gradinskom kompleksu u Ošanićima pronašao oko 70 raznovrsnih grafita na keramičkom posudu i metalnim predmetima (usp.: Z. Marić, Helenistički uticaji, 45), a B. Marijan desetak primjeraka, uglavnom na amforama. Nažalost, taj bogat i vrijedan fundus, smješten u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, nije objavljen.

prometnice koje su obično povezivale dvije ili više terasa na istoj visini, glavna prometa odvijala se po vertikali – zapravo stubištima koja su povezivala terase od vrha do dna, odnosno podgradinsko naselje sa središnjim akropolskim prostorom, a onda dalje i s naseljem na Banjama. I danas su na više mjesta sačuvani ostatci tih prometnica. One su, također, često bile usječene u živu stijenu, ali su nerijetko, zbog terenskih zahtjeva, bile nadopunjavane klesanim kamenim blokovima.

Sl. 4. Podgradinske padine

Arheološka istraživanja na podgradinskom prostoru izuzetno je teško ostvariti ne samo zbog velike strmine nego i zbog činjenice da je tu, zbog stalnoga kretanja ili klizanja materijala, gotovo nemoguće ustanoviti izvorni “ambijent” nađenih predmeta što, dakako, u značajnoj mjeri umanjuje vjerodostojnost interpretacije. Jednostavnije rečeno, uglavnom ne postoje uvjeti niti za horizontalno niti za vertikalno stratificiranje arheološkoga materijala. Ipak, običnim obilaskom i pregledom terena ili sondažnim arheološkim istraživanjima na podgradinskim je padinama pronađena vrlo važna pokretna građa. Z. Marić istraživao je jednu od najvećih podgradinskih terasa, tzv. “Prostor 13” (Pl.1), smješten odmah ispod stjenovita podnožja Gradine, a izvanredni nalazi ostave kovačkoga i zlatarskoga alata s jedinstvenim brončanim kalupima do danas predstavljaju rarietnu pojavu

helenističkoga svijeta i kulture na Sredozemlju.⁴² Iako su Ošanići s južnim i srednjim Jadranom zapravo periferni dio helenističkoga svijeta, mnogo je znakova o visokim kulturnim dometima. Tako je na Ošanićima, upravo na podgradinskim vododerinama pronađeno i nekoliko gore spomenutih fragmenata monumentalne kamene skulpture (božanstvo, heroj ili sl.), zatim brojni helenistički novčići, keramički proizvodi istaknutih južnoitalskih radionica (Gnathia), grčko-italske amfore, razno drugo posuđe, itd.⁴³ Zahvaljujući tom i brojnim drugim nalazima, vrlo je vjerojatno da terasasti podgradinski prostor uglavnom pripada radioničkom ili obrtničkom dijelu naselja.⁴⁴ Valja, međutim, naglasiti da se ta opaska odnosi ponajprije na vrijeme helenističke kulture (konac 4. – konac 1. st.), a s obzirom da je život na Gradini trajao bar cijelo posljednje tisućljeće pr. Kr., značenje i sadržajna atribucija podgradinskoga prostora u smislu interne organizacije naselja vjerojatno je variralo od stambenoga do obrtničkoga. Prije bih rekao da su u brončano i željezno doba podgradinske terase podjednako služile i za stanovanje i za tadašnje privredne aktivnosti. Uvjetno rečeno, takvu je ulogu podgradinskoga prostora u helenističko doba dijelom rasteretila organizacija novoga naselja na Banjama gdje, također, treba u sličnom razmjeru očekivati stambene i gospodarske sadržaje.

Sasvim je sigurno da će istraživanja podgradinskoga prostora s brojnim terasama i ubuduće dati dobre plodove. Uz zajamčenu količinu zanimljiva pokretnog inventara, ta bi istraživanja mogla unijeti mnogo više svjetla u sustav organizacije naselja, posebno glede stambene arhitekture, ako pretpostavimo da su velike količine šteta s vododerina i strmih osipina pokrile pa, dijelom, i zaštitile objekte helenističkoga doba, ali i sustav organizacije prometnica (stubišta) na tako strmom terenu.

Na ovom mjestu želim, međutim, skrenuti pozornost na jedan od najvažnijih istraživačkih problema gradinske aglomeracije na Ošanićima, a on se bar formalno odnosi i na podgradinski prostor. Naime, tek kada znademo koliko je i kakvo značenje arheoloških pokretnih i nepokretnih nalaza na Ošanićima u širim okvirima razvitka sredozemne helenističke kulture i kada na licu mjesta shvatimo prostornu veličinu tog naseobinskog kompleksa, i, bez obzira što je istražen prostor u prosjeku vrlo malen, teško je izbjeći pitanje smještaja gradske nekropole.⁴⁵

⁴² Z. Marić, Depo, 23. i d.

⁴³ ISTI, Helenistički uticaji, 41-45.

⁴⁴ N. Cambi, nav. dj., 47.

⁴⁵ ISTI, 52.

Po nalazima u prostoru C (Pl. 1) izgleda da se samo manji dio stanovnika ošaničke Gradine pokapao na Banjama, ali je gotovo sigurno da to nije bila glavna gradska nekropola.⁴⁶ Gdje se ona onda nalazila i je li bilo nekoliko manjih nekropola? Situacija iz prethelenističkoga razdoblja vrlo je indikativna u tom smislu. Iako je po pravilu svaka homogena rodovska zajednica na gradinskim naseljima istočnojadranskoga područja imala svoju mjesnu nekropolu,⁴⁷ primjeri s Gradine u Ošanićima i obližnje Konštice govore o kultu mrtvih kao vrlo složenom problemu. Naime, u blizini i između tih dvaju gradinskih naselja, evidentirani su i grobni humci (Radimlja-Vojvodina)⁴⁸ i nekropola u ravnome (Radimlja-Konštica)⁴⁹ iz približno istoga vremena, iz 5. i 4. stoljeća. Svejedno je hoćemo li te dvije nekropole pripisati stanovnicima jednoga ili oba gradinska naselja, ali je svakako neobično da jedna zajednica ili dva prostorno tako bliska naselja pokapaju svoje mrtve na dva načina. Po svim pokretnim i nepokretnim nalazima najprije bi se moglo zaključiti da su Gradina ponad Ošanića i gradina na Konštici činile jednu naseobinsku aglomeraciju i da nema elemenata koji bi upućivali da su na njima stanovale dvije heterogene zajednice. Jednako je teško prihvatiti mogućnost da je jedno od spomenutih naselja pokapalo svoje mrtve na dva načina, a ono drugo samo na jedan način. Kako onda objasniti tu pojavu, teško je reći, u ovome času mogu samo postaviti nekoliko logičnih pitanja ili naputaka u tom smislu. Čini mi se da razrješenje problema treba prije tražiti na Gradini u Ošanićima negoli na Konštici. Jer na Gradini u Ošanićima u protopovijesno i helenističko doba razvija se najznačajnije naselje u zaleđu južnojadranske obale, središte i gradsko naselje ilirskih Daorsa u kojemu su već tada značajno mjesto zauzimali strani utjecaji, ako već nije bilo i skupina stranaca, prije svega grčkih doseljenika.⁵⁰ Slijedeći tu misao, moglo bi se pretpostaviti da su stranci donijeli novi način pokapanja u nekropolama u ravnome. Ja, ipak, mislim da se oni tu nisu pokapali, osim možda iznimno, nego da su samo utjecali na indigeno stanovništvo i na njihov kult mrtvih. Tome u prilog govore bar dvije činjenice. Prva – način pokapanja

⁴⁶ Z. Marić, Helenistički uticaji, 42.

⁴⁷ M. Suić, *Antički grad*, 74-75.

⁴⁸ Č. Truhelka, Steinkisten-Tumuli in der Herzegowina, *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-herzegöwinischen Landesmuseums*, IV, Wien 1895, 512. i d..

⁴⁹ 1984. godine na tom položaju je otkrivena jedna skupna grobnica. Na grobnicu je upozorio M. Palameta iz Stoca pa je djelatnica tadašnjega Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Mostara V. Atanacković-Salčić izišla na teren. Na tom lokalitetu, nešto južnije od spomenute grobnice (Pl.1.G), istraživao je B. Marijan 1990. i 1991. godine kada je otkriveno nekoliko razorenih grobnica sa zanimljivim pokretnim arheološkim materijalom (nakit, oružje). Nažalost, nalazi još uvijek nisu objelodanjeni, a mogu se datirati u 5. i 4. st. pr. Kr.

⁵⁰ Z. Marić, Helenistički uticaji, 45.

(inhumacija u ispruženom položaju) i prilozi uz pokojnika (uz nakit obvezatno dolazi i oružje) zapravo su tradicijske forme poznate iz starijih željeznodobnih faza razvoja kulture kada se isključivo pokapalo u grobne humke, a druga – da se nekropole u ravnome u približno isto vrijeme susreću i na drugim mjestima južnojadranskoga područja sa zaleđem gdje je teže očekivati neku koloniju stranaca.⁵¹

Ako, pak, prihvatimo da su se stanovnici aglomeracije Gradina Ošanići – gradina Konštica pokapali istovremeno u dvije vrste grobišta, onda je to svakako i ponajprije sociološki fenomen. Na strani poticaj jedan dio stanovništva pokapa se u nekropolama u ravnome tijekom 5. i 4. stoljeća, drugi dio i nadalje ostaje vjeran tradicijskom načinu i gradnji grobnih humaka. Koja je društvena struktura iznjedrila takvu pojavu i tko su oni koji napuštaju višestoljetnu tradiciju? Može li se ona razriješiti ili dokazati pomoću pokretnoga inventara u grobnicama oba tipa nekropola? Pitanja je mnogo, ovdje samo ističem da se u protopovijesno vrijeme mogu identificirati izdvojeni ili vodeći slojevi društva, neka vrsta vojničko-aristokratskoga reda koji je, zahvaljujući svom statusu i naglašenu prisvajanju dobara, upravo u to vrijeme počeo intenzivnije dobavljati raskošnu robu iz sredozemnih kulturnih i umjetničkih centara. Jednako je, s druge strane, potrebno napomenuti da pokretni inventar grobnica iz nekropole u ravnome na lokalitetu Radimlja-Konštica doista pokazuje veće bogatstvo, raznovrsnost i vrijednost u odnosu na istovremene nalaze iz Radimlje-Vojvodine. Mislim zato da će samo buduća istraživanja razriješiti taj problem i da nekropolu helenističkoga doba ponajprije treba tražiti na podgradinskim padinama u blizini grobnica prethelenističkoga doba uz rijeku Radimlju.

Zaključak

Ne upuštajući se u širu interpretaciju sadržaja brojne i raznovrsne pokretne građe, u zaključku ipak treba naglasiti nekoliko bitnih činjenica vezanih uz značenje i mjesto aglomeracije Ošanići u kulturnopovijesnom razvitku Hercegovine, donje Neretve ili, još šire, istočnojadranske obale kao rubnoga dijela mediteranskoga svijeta. Dolina Neretve oduvijek je bila najznačajnija prometna vertikala između srednjoeuropskoga i mediteranskoga područja, a u njezinu kulturnom razvitku kadikad su prevladavali “sjeverni” srednjoeuropski ili panonski, kadikad “južni”

⁵¹ U tom smislu ilustrativan je primjer Kačnja kod Bileće – usp.: Z. MARIĆ, Grobovi ilirskih ratnika kod Kačnja *GZM*, 14, Sarajevo 1959, 87-102; ISTI, Reviziono iskopavanje ilirske grobnice iz Kačnja kod Bileće, *GZM*, 30-31, Sarajevo 1977, 101-110.

mediteranski utjecaji. Ako su tijekom prapovijesnih razdoblja sve do 6. st. pr. Kr. bili izraženiji sjeverni, onda su u 5. i, posebice, od zadnje četvrtine 4. st., potpuno prevladali mediteranski utjecaji.

Upravo u to vrijeme na Ošanićima nastaju najznačajnije promjene, kako u organizaciji naselja s njegovim širenjem i gradnjom velebnih obrambenih zidova, tako i u svim drugim aspektima materijalne i duhovne kulture. Planska organizacija i utvrđivanje naselja vrlo je brzo na Ošanićima, vjerojatno već početkom 3. stoljeća, stvorila uvjete za razvitak regionalnoga, plemenskoga (ili narodnosnoga) središta sa svim sadržajima svojstvenim značajnijim centrima tog vremena na Sredozemlju. U svakom slučaju, helenističko naselje na Gradini u Ošanićima predstavlja novu fazu u razvitku organiziranja životnoga prostora u odnosu na klasično ruralno (gradinsko) naselje iz brončanoga ili željeznoga doba. S druge strane, prijelaz ruralnoga u protourbano naselje nije nastao u dramatičnim okolnostima. Gotovo da nije došlo ni do kakva značajnijega poništenja ili reduciranja bitnih nasebinskih sadržaja niti je bilo većih i radikalnijih zahvata u staru ruralnu jezgru. Helenistički grad zadržao je i inkorporirao značajne elemente prethelenističke, tradicijske i ruralne organizacije naselja. Istina je da su mnoga nova rješenja, primjerice - u gradnji obrambenih zidova ili organizaciji akropolskoga i podgradinskoga prostora, u najvećoj mjeri poboljšala kako izgled tako i sigurnost naselja.

A, s druge strane, sretno je iskorištena mogućnost širenja prema istoku na zaravan Banje gdje je smješten najmlađi dio naselja, vjerojatno podignut u drugoj polovici 3. ili početkom 2. stoljeća. Mislim da upravo podizanje tog novog nebranjena naselja na Banjama, koje se organski veže u cjelinu aglomeracije na Ošanićima, čini još jednu bitnu potvrdu gore iznesenih razmišljanja o karakteru naselja helenističkog doba. Naime, u brojnim varijacijama poznatoj shemi prapovijesnih gradinskih naselja (utvrđena dominantna ili gradina + podgradinske prisojne padine) na Ošanićima je pridodan novi veliki nasebinski prostor bez ikakvih rubnih zaštitnih zidova, odnosno bez perimetra utvrđena bedemima. Dapače, prostrana zaravan nimalo nije ograničavala narastanje naselja, ono se planski i u skladu s potrebama, željama i mogućnostima tadašnjega stanovništva nesmetano širilo put istoka i sjeveroistoka. Naravno, ta činjenica nedvosmisleno je u suprotnosti s tradicijskim načinom organizacije životnoga prostora. Sličnih primjera na gradinama istočnojadranskoga područja nema što je, također, potvrda posebnoga razvojnoga puta naselja na Ošanićima u protoantičko doba. A takav pristup mogao je nastati samo pod stranim utjecajem, ne samo zato što ne postoje paralelni primjeri, nego i zbog svih potvrda utemeljenih na pokretnim nalazima i nepokretnim ostatcima nedvojbene grčkohelenističke provenijencije.

Tako je, dakle, u posljednja tri stoljeća pr. Kr. na Ošanićima iznikla prostrana aglomeracija (Pl.1, Pl.2) kao glavno središte ilirskih Daorsa čiji raster i graditeljska svojstva nedvosmisleno upućuju na plansku gradogradnju karakterističnu za grčkohelenističko razdoblje,⁵² koncepciju koja je, istina, bila prilagođena terenskim okolnostima. Unutarnje uređenje, a posebice gradnja velebnih obrambenih megalitskih zidova, potvrđuju da je zaista riječ o protourbanom, zapravo prvom obliku planski organiziranoga, dakle, gradskoga naselja karakteristična za protoantičko vrijeme i grčkohelenističku kulturu.⁵³

Naselje helenističkoga doba na Ošanićima svojim pokretnim i nepokretnim ostacima čini jedinstvenu cjelinu u širim okvirima. Gotovo da nema primjera takva nagloga prekida dugovremena života u naseljima ili gradovima helenističkoga doba na Sredozemlju. Naselje je razoreno i život na njemu prekinut najvjerojatnije sredinom 1. st. pr. Kr.⁵⁴ a dolaskom Rimljana u potpunosti je zapušteno i zaboravljeno, novo se središte organizira na području današnjega Stoca (Diluntum).⁵⁵ Ta je okolnost svakako utjecala da su prapovijesni i, posebice, protoantički (helenistički) sadržaji u dobroj mjeri sačuvani bez obzira što je vrijeme učinilo svoje i usprkos gore spomenutim destrukcijama mjesnoga stanovništva kroz stoljeća.

Može se, naposljetku, zaključiti da se na Ošanićima radi o izuzetnom nalazištu koje je dalo i koje će dati brojne odgovore iz prapovijesti stolačkoga kraja i istočnojadranske obale, posebno, pak, iz ranoga antičkog doba kada

⁵² Usp.: M. Suić, *Antički grad*, 14. i d.; F. Prendi – K. Zheku, La ville illyrienne de Lissus, son origine et son système de fortifications, *Iliria*, 2, Tirana 1972, 239. i d.; R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique*, Paris 1956, 193. i d.; F. G. Maier, Stadtmauern auf Keos, *Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 73, Mainz 1958, 6. i d.; N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, 96. i d.; F. E. Winter, *Greek Fortifications*, London 1971, 43. i d.; R. L. Scranton, *Greek Walls*, Cambridge-Massachusetts 1941, 74. i d.;

⁵³ Mislim da upravo velebni megalitski zidovi s monumentalnim vratima i obrambenim kulama na osobit način potvrđuju protourbanu/urbanu atribuciju naselja na ošaničkoj Gradini, za što se uglavnom zalaže i Z. Marić (Prahistorijska i protohistorijska utvrđena naselja, 107, zatim i izričitom formulacijom "ilirski grad Daorson" - usp. radove u bilj. br. 2). Na sličan način tu tezu potvrđuju i druge "tekovine" zastupljene na Gradini u Ošanićima, upotreba novca i pisma, pojava monumentalne umjetnosti, itd. – usp. Z. Marić, Helenistički uticaji, 42, T.VI.6; L. Mumford, n. dj., 79, 173-202. S druge strane, N. Cambi, nav. dj., 44, 45, 49, 50, na Ošanićima vidi "...sintezu autohtone i strane gradogradnje", ali bez primjene "...antičke koncepcije izgradnje naselja".

⁵⁴ Usp.: Z. Marić, Daorsi, 114; N. CAMBI, nav. dj., 40; B. Marijan, Sjeveroistočna vrata, 41-43.

⁵⁵ Ć. Truhelka, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, *GZM*, IV, Sarajevo 1892, 350. i d.; F. Fiala, Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine, *GZM*, V, Sarajevo 1893, 511. i d.; C. Patsch, Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine, *GZM*, XII, Sarajevo 1900, 169. i d.; I. Bojanovski, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *Djela CBI*, LXVI.6, Sarajevo 1988, 97. i d.

i taj kraj postaje sudionikom helenističke kulture i razvitka društva s protourbanom koncepcijom organizacije naselja, uvođenjem razvijenih obrtničkih tehnologija, prihvaćanjem grčkoga pisma i jezika, kovanjem vlastita novca, itd. Naselje na Gradini u Ošanićima zato i jest značajna karika kulturnopovijesnoga razvitka pa, kolikogod je daljnje istraživanje znanstveno utemeljeno i potrebno, jednako je tako važno skrbiti o tim izuzetnim ostacima naše kulturne baštine. A to jednostavno znači da je, uz arheološka istraživanja, potrebno istodobno ili paralelno zaštititi, konzervirati ili restaurirati nepokretne ostatke, a pokretni inventar primjereno obraditi i interpretirati, zaštititi i odgovarajuće smjestiti.

Boško Marijan

Siedlungsrahmen und Schwierigkeiten bei archäologischen Untersuchungen

Zusammenfassung

Materiellen Überresten nach lief das Leben in der Stadtburg (*Gradina*) zu Ošanići während der Bronze- und Eisenzeit nach dem klassischen Muster der befestigten Siedlungen (die Burgdominante plus der Terrassen unter der Burg), damit in den letzten drei Jahrhunderten vor Christi diesem Muster ein völlig neuer Siedlungsraum auf dem Plateau Banje vor der Akropolis (Abb. 1) hinzugefügt wird. Ich bin der Meinung, dass gerade die Entstehung einer neuen Siedlung in Banje ohne irgendwelche Schutzmauern bzw. ohne das durch das Mauerwerk bestimmte Perimeter, die jedoch zur Agglomeration von Ošanići zusammenfügt, den Charakter der Siedlung aus der hellenistischen Zeit bedeutend bekräftigt. Seit dem letzten Viertel des 4. Jahrhunderts entstehen also bei der Burg zu Ošanići die wichtigsten Veränderungen sowohl in der Siedlungsorganisation durch ihre Ausdehnung und die Errichtung von prächtigen Festungsanlagen als auch in allen anderen Aspekten der materiellen und geistigen Kultur. Der Übergang von einer ruralen zu einer protourbanen Siedlung entstand aber nicht unter dramatischen Umständen. Die hellenistische Stadt behielt und inkorporierte wichtige Elemente einer vorhellenistischen, traditionellen und ruralen Siedlungsorganisation.

So entstand zum Schluss die Siedlung mit den drei erkennbaren Einheiten: Akropolis, Unterterrassen und Vorakropolis Banje. Es handelt

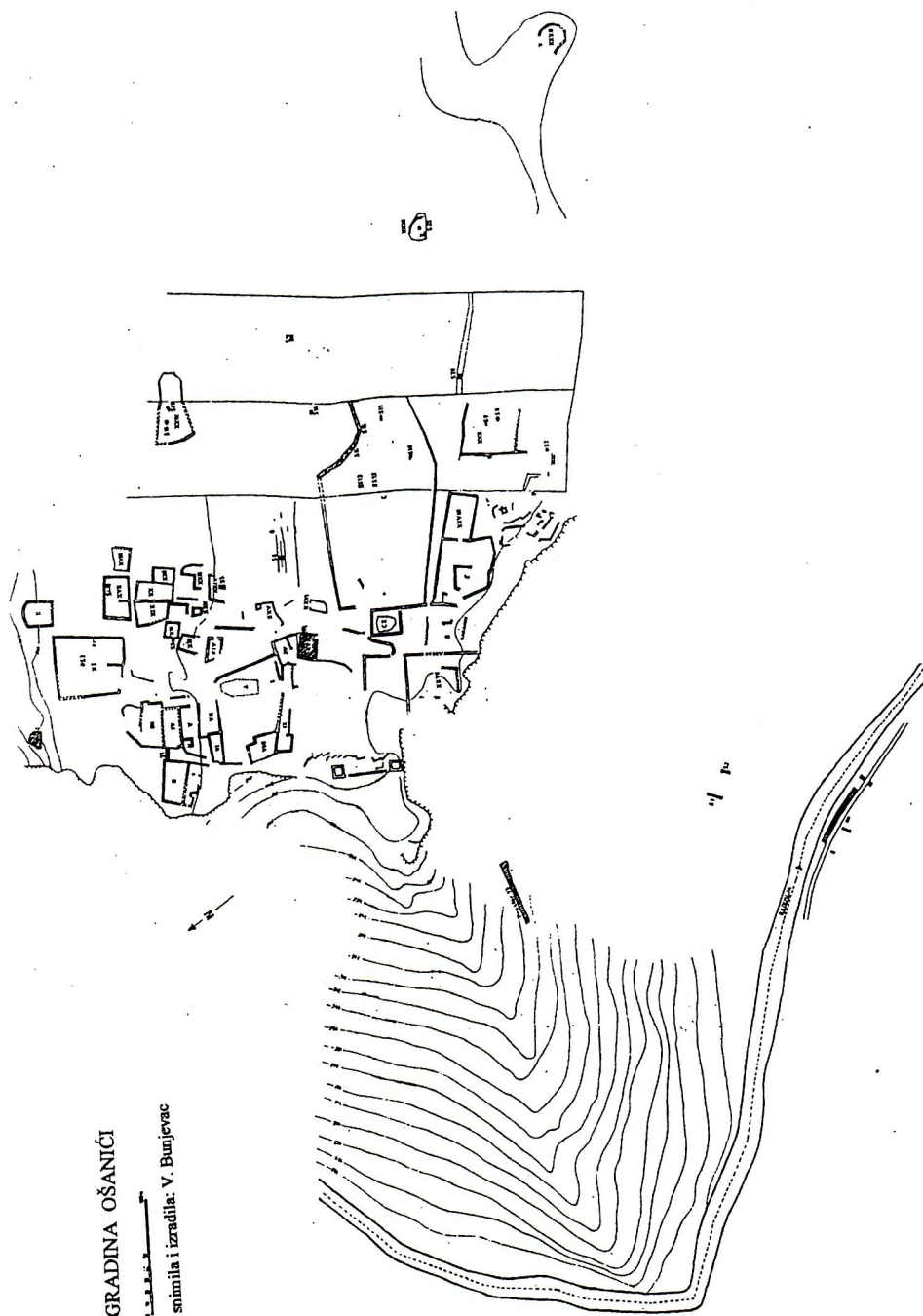
sich jedenfalls nicht um selbstständige Einheiten, sondern um die organisch verknüpften Siedlungsteile mit den deutlich erkennbaren Rollen in der Organisation des Lebens – die Burgdominante oder die Akropolis als ein Mittelpunkt und ein geistiges Zentrum, die Unterterrassen und die Ebenensiedlung Banje als Wohn-, Gewerbe- oder Handelsviertel.

Obwohl bisherige archäologische Untersuchungen viele Fragen beantworteten, ist es doch hervorzuheben, dass erst ein kleinerer Teil des Siedlungskomplexes zu Ošanići untersucht wurde. So sind künftige archäologische Untersuchungen sowohl vom Aspekt des Problems als auch vom Aspekt des Raums zu betrachten. In Hinsicht auf den Raum ist es notwendig, die Akropolis betreffend, die Untersuchungen von der Innenseite der Megalithmauer und im Teil zur Nordseite des Großhaufens und bei der nördlichen Megalithmauer zu Ende zu führen sowie die dortige Zisterne (Abb. 2) zu untersuchen. Archäologische Untersuchungen auf den Abhängen unter der Burg werden bestimmt aufschlussreich sein, wobei es schwer zu sagen ist, was im methodologischen Sinne Priorität hätte, entweder die Untersuchung von größeren und kleineren Terrassen oder die Untersuchung des Bergfußes bis zum Fluss Radimlja. Andererseits sind im jüngsten durch verschiedene Zerstörungen am meisten vernichteten Teil der Siedlung - Banje eigentlich alle Bauten zu untersuchen, obwohl es um die Objekte geht, die nur im Fundamentenbereich bewahrt sind.

Hinsichtlich des Problems möchte ich nur einige Voraussetzungen oder Aufgaben betonen, die durch künftige archäologische Untersuchungen der Agglomeration von Ošanići zu lösen wären. Sei der am besten untersuchte Raum der Akropolis zum großen Teil definiert, wo als das wichtigste die Innenseite der Megalithmauer noch zu untersuchen ist, so bleibt die Frage der Ortsbestimmung der Nekropole, besonders mit Rücksicht auf bisherige Erkenntnisse, hängen. Die Antwort scheint am Fuße der Burg bis zum Fluss Radimlja zu suchen. Gleichwertig sei die Untersuchung von zahlreichen Objekten in Banje, die bedeutende Ergebnisse bei der Bestimmung der horizontalen Stratigraphie, der Funktion einzelner Objekte und Lebensorganisation geben könnte. Das Beispiel des Objektes XVI (Abb. 1), wo man neben anderen beweglichen Beständen eine große Anzahl von Fragmenten von wenigstens 94 Amphoras fand, berechtigt zu guten Erwartungen.

Es ist zu schließen, dass Ošanići eine außerordentliche Fundstätte ist, die auf viele Fragen aus der Vorgeschichte, besonders aus der frühen Antike eine Antwort gibt, als die Gegend von Stolac zum Bestandteil der hellenistischen Kultur und Gesellschaftsentwicklung mit einer protourbanen Konzeption der Siedlungsorganisation wird, durch die Einführung von

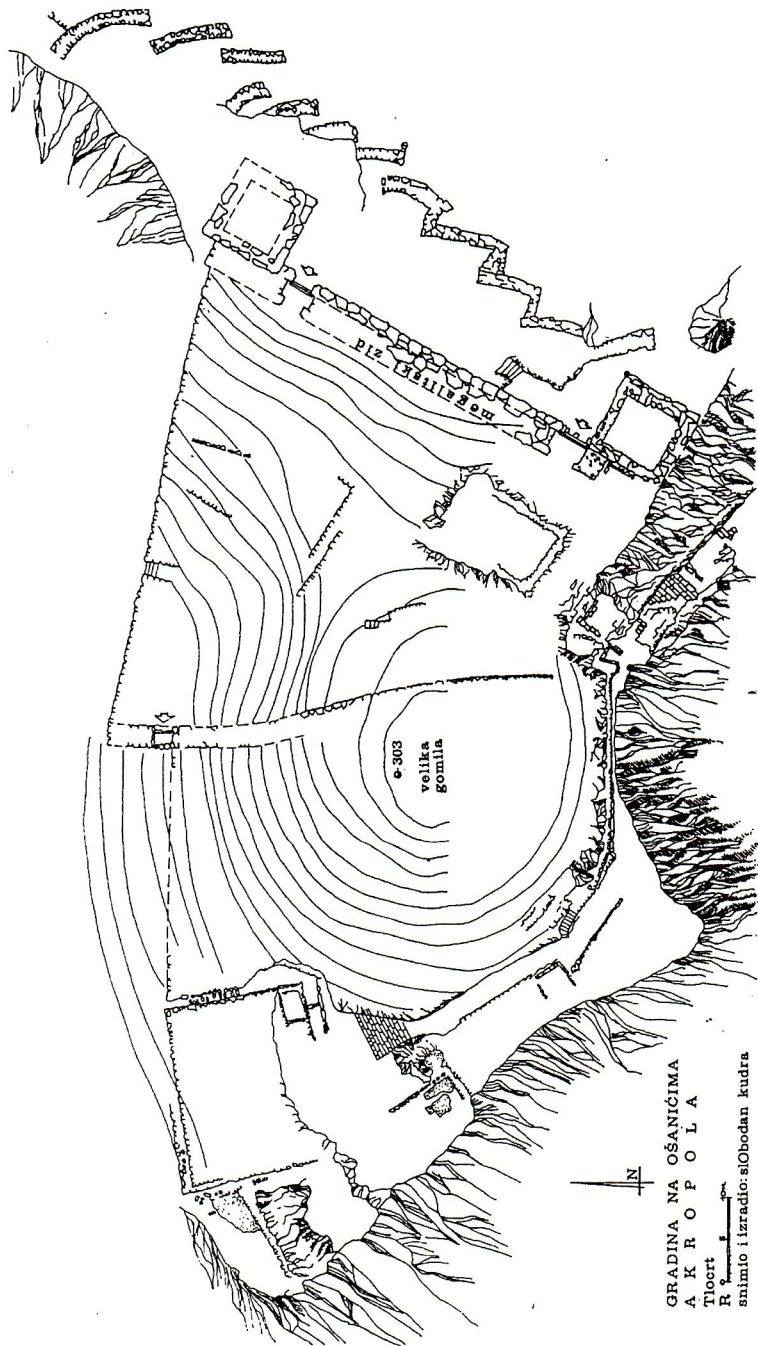
entwickelten handwerklichen Technologien, durch die Annahme der griechischen Schrift und Sprache, durch die Prägung von eigenen Münzen usw. Die Burg zu Ošanići sei deshalb eine bedeutende Stelle in der kulturgeschichtlichen Entwicklung der Herzegowina, im unterem Neretvatal und auf dem breiteren Gebiet der ostadriatischen Küste, so dass, seien weitere Untersuchungen auch wissenschaftlich begründet und notwendig, genauso wichtig die Aufbewahrung von diesen außerordentlichen Überresten unseres Kulturerbes erscheint. Das heißt, gleichzeitig und parallel zu archäologischen Untersuchungen unbeweglichen Überreste schützen, konservieren oder restaurieren und bewegliche Bestände angemessen behandeln, interpretieren und entsprechend unterbringen lassen.

GRADINA OŠANIĆI

snimila i izradila: V. Bunjerac

Plan 1.

Plan 2.